

- äännehistoria I. Vokaalisto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimintuksia 307. SKS, Helsinki.
- 1973: Savolaismurteiden supistumadiftongeista. – *Virittäjä* 77 s. 123–141.
- 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. – *Virittäjä* 82 s. 321–344.
- 1988: Suomen kielen *u*-johtimiset verbit. *Suomi* 141. SKS, Helsinki.
- WIIK, KALEVI 1975: Suomen frekventatiivi ja kontinuatiivi. – *Virittäjä* 79 s. 153–167.

NYKYSUOMEN PERUSSANAT, PERUSSUOMEN NYKYSANAT 3

Suomen kielen perussanakirja. Kolmas osa S–Ö. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Toimitus: Risto Haarala, päätoimittaja, Marja Lehtinen, toimitussihteeri; Eija-Riitta Grönros, Taru Kolehmainen, Irma Nissinen; Riitta Eronen, taivutustyypit, Minna Suorsa, tekstinkäsittely. Painatuskeskus, Helsinki 1994. 663 s. ISBN 951-37-1088-2.

Suomen kielen perussanakirjan (PS) ensimmäinen osa ilmestyi syksyllä 1990, toinen 1992 ja kolmas vuoden 1994 alkupuolella. Teos on valmistunut 3 1/2 vuodessa; osissa on yhteensä 2 008 sivua. Sarjateosten ongelma on tietysti se, että käyttäjä joutuu odottelemaan puuttuvia osia. PS:ssa on kuitenkin vain kolme volyymia, ja kekseliäimmät harjaantuivat etsimään ja löytämään ensimmäisestä osasta sellaistaikin, mikä tuli varsinaisesti aakkoskohdallaan vasta toisessa tai kolmannessa osassa. Piti vain keksiä sopiva synonyymi, yhdyssana tai esimerkki.

Sanakirjojen kirjoittaminen, tekeminen, on vaikeimpia kirjallisuudenlajeja. Aineiston rajattomuus ja tilan ja ajan rajallisuus ovat ristiriidassa; kattavan sanakirjan kirjoittaminen onkin mahdotonta ja sitä paitsi turhaa. Ulkomailla julkaistavat »komprehensiiviset» sanakirjat ovat nekin vain suhteellisesti kaikenkattavia. PS:n tekijät ovat onnistuneesti valikoineet ja tallentaneet

kirjaan ja myös tietokoneeseen sanat ja puheenparret tämän ajan suomen kielestä. Päivittäin suomeen syntyy tai paremminkin synnytetään pari kolme uutta sanaa. Syntyneisiin lasketaan myös olemassa olevien sanojen uudet merkitykset. Uusia sanoja toimitus haavii (sana on kuin onkin PS:n ensimmäisessä osassa); monet kuitenkin osoittautuvat ohimeneviksi, eli niin kuin sanakirja itsekin s.v. *päiväperholnen* toteaa: *P:seksi jäänyt uudissana*. Ajan mittaan sanasto muuttuu, uudistuu ja seuloutuu. Itse kukin voi kuvitella, kuinka vaikeata ja mahdotontakin on rajankäynti otettavan ja pois jätettävän aineiston kesken.

Ajan henkeen sopii, ehkä aika suoraan vaatii, että ympäristökysymykset ovat monipuolisesti esillä nykyaikaisessa sanakirjassa. PS:n *ympäristö*-sanoja ovat *ympäristöaktiivi*, *-aktivisti*, *-alue*, *-asia*, *-haitta*, *-hallitus*, *-hygieenikko*, *-hygieeninen*, *-hygienia*, *-järjestö*, *-kasvatus*, *-katastrofi*, *-kunta*, *-lautakunta*, *-liike*, *-merkki*, *-ministeri*,

-ministeriö, -myrky, -oppi, -pakolainen, -peräinen, -politiikka, -psykologia, -rikos, -sihteeri, -sodankäynti, -suunnittelu, -taide, -tekijä, -terveydenhuolto, -tuho, -vahinko, -vaikutus ja -ystävällinen sekä ympäristönsuojelija, -suojelu ja -vaihdos. Näistä oli 1961 ilmestyneessä Nykysuomen sanakirjan (NS) kuudennessa osassa vain ympäristöalue, -hygieeninen, -hygienia, -kunta, -oppi ja -tekijä sekä ympäristönvaihdos. PS:ssa taas ei ole NS:n sanoja ympäristökylä, -opetus, -pitäjä, -seutu, ympäristönkuvaus, ympäristöläinen 'ympäristön asukas' eikä adjektiivia -ympäristöinen. Nykyaikaisia yhdyssanoja on PS:ssa lisäksi viljalti mm. saatto-, seksi-, sota-, sähkö-, talous-, tarjous-, televisio-, tietokone-, työ-, työpaikka-, valuutta- ja ydinalkuisissa artikkeleissa.

Suomi ja suomen kieli ovat kansainvälistyneet ja kansainvälistyvät. PS kertoo kielen muutoksesta, joka taas heijastaa yhteiskunnan kehitystä. Sananalkuinen konsonanttijhdistelmä *sp* ei tietystikään ole alkuperäinen suomalainen, vaan kaikki sanat ovat kansainvälisiä lainoja. Ne kertovat suomen kansainvälistymisestä ja erikoiskielistymisestä, slangiutumisestakin. Taide, urheilu, lääketiede, tekniikka, talous, biotieteet ja vapaa-aika ovat tuoneet seuraavanlaista sanastoa: *spagaatti, spagetti* (NS: *spaghetti*), *spagettiwestern, spakaatti, sparrata, sparraus, spastikko, spastisuus, spatiaalinen, spatiaalisesti, spatiaalisuus, speedway, spektrianalyysi, spektroliitti, spermapankki, spermisidi, spesifi* (hylättävä muoto; pitää olla *spesifinen*), *spesifointi, spiikata, spiikkaus, spiikkeri, spiikki, spinaalipuudutus, spiraalivetoketju, spiritus, splitata, splittaus, spoileri, sponsori, sponsoroida, sponsorointi, spontaani* (NS vain: *spontaaninen*), *spontaanisti, spontaanisuus, sportti, sporttihenkinen, sporttimalli, sporttimallinen, sporttinen, sporttisesti, sporttisuus, spot-hinta, spot-kauppa, spot-mark-*

kinat, spotti, spray, spraydeodorantti, spraymaali, spraypullo, spraytölkki, spreijata, spriikeitin, sprüliukoinen, sprinklerilaitteisto, sprintterikisat, spurgu ja spurtata.

NS:ssa on runsaasti sellaisia vierassanoja, joita ei juuri nykyteksteistä tapaa: *spaljee* 'kasvisäleikkö', *spalttinahka* 'haljannahka', *specieriksi* 'hopeariksi', *spence-metalli* 'metallin näköinen rikin ja metallisulfidien seos', *splintti* 'tulitikkusäle; sokka' ym. Toisaalta NS:ssa on parikymmentä *sprii*-alkuista sanaa, joita ei ole PS:ssa. NS:ssa ei myöskään ollut *sq*-alkuisia hakusanoja; PS:ssa on itse *squash* sekä yhdys-sanat *squash-halli, -maila, -ottelu* ja *-turnaus*. PS:n toisessa osassa oli jo *squashin* »suomentuma» *kössi*. Urheilu onkin PS:ssa hyvin edusteilla: *salibandy, koripallotermi sukka, sulkapallo* (jonka määritelmä lähtee tenniksestä), *telemark* (mainitaan vain las-kettelukäännös, ei mäkihyppääjän alastuloa), miekkailutermi *tempo, triatlon* ja *viesti*(*njuoksu*).

Vuonna 1959 ilmestyneessä NS:n viidennessä osassa ei ollut vielä *tietokonetta*. Se on kuudennen osan loppuun liitetyissä täydennyksissä, mutta artikkelissa määritellään vain *elektroninen tietokone*, joka on 'elektronisesti toimiva automaattinen kone, jota käytetään kirjanpito tehtäviin, palkkaja kustannuslaskentaan, tilastojen laadintaan yms.'. Lainausmerkeissä esitetään synonyymit »elektroniaivot» ja »sähköaivot», joista jälkimmäinen oli ollut jo viidennessä osassa varsinaisenakin hakusana. PS:aan on otettu mukaan myös *tieturi*, joka näppäryydestään huolimatta ei vakiintunut. Pieni kulttuurierokin kätkeytyy tietotekniikan sanastoon: kun englannissa puhutaan *computerista* (< lat. *computare* 'laskea') ja ruotsissa *datorista* tai *datamaskinista* (= kone joka käsittelee *datoja* < lat. *datum*, mon. *data* 'se mikä on annettu', »anne»), suomalaiset puhuvat koneesta, joka *tietää*. Niin kuin tiedämme, tietokone ▷

tietää ja tietää.

PS:ssa ovat hyvin edusteilla *sikurisa-laait*, *tacot*, *tagliatellet*, *tammenlehtisalaa-tit*, *tarteletit*, *timbaalit*, *tortelliinit*, *tortillat*, *tsatsikit* ym. ruuat, mikä kertoo suomalaisen ruokakulttuurin kansainvälistymisestä tai kansainvälisen suomalaistumisesta. Mukana on myös *texmex-ravintola*, mutta *texmex-musiikki* puuttuu; sanoja näkee jo viivattakin. Kaikenlaisen kansainvälisen rinnalla on erinomaista, että PS:aan on otettu myös kansankielisiä tai vanhentuneita sanoja, sellaisia kuin *salu* 'saari', *tiera*, *tor-rakko* ja *uveavanto*. Sanakirjassa on *sisäk-köä* luonnehdittu vanhentuneeksi. Se kuitenkin pulpahti esiin elokuvan nimessä »Mrs. Doubtfire — isä sisäkkönä». On vielä sellaisiakin, jotka murrepohjaltaan ymmärtävät erimakuisuutta sanalla *tuima*, minkä eron PS muistaa sanan 3. merkityksessä: a-kohdassa on länsisuomalaisten *tuima* eli liian suolainen ja b-kohdassa itäsuomalaisten *tuima* eli vähäsuolainen.

Määritelmien sorvaaminen on vaikeata ja ongelmallista. Mitkä ovat definiendumin riittävät tunnusmerkit? Mistä aloittaa määrittely? Miten välttää subjektiiviset kannanotot? *Saapashousujen* määritelmä '(pussi-) housut joiden lahkeet pidetään saappaiden sisällä' pätee tietysti kaikkiin muihin paitsi Uuno Turhapuroon, joka käyttää saapashousujen kanssa puolikenkiä. Määritelmä on hieman muuttunut NS:n kuvauksesta: PS ei mainitse, että saapashousut ovat »lahkeenpitimillä varustetut». NS:n mukaan *lahkeenpidin* on ensiksikin 'urheilu-, ratsastus- tms. housujen lahkeensuita kohoamasta estävä jalkapohjan alitse kulkeva kangas-, kumi- tm. nauha' ja toiseksi 'lahkeen suuhun sitä kokoamaan asetettava pihtien t. renkaan muotoinen irrallinen pidin, esim. metallijousi'. PS ei tunne sanaa. Anttilan kotiostoskuvastossa 7/94 s. 24 kaupataan hyvin istuvia kotimaisia hiihtareita, joissa on »kantapään alla lenkki». Suuren Käsi-

työlehden numerossa 1/1994 s. 37 puhutaan hiihtareiden kaavoissa ja teko-ohjeissa vain *kuminauhoista*. Eikö tällä yltyleisellä lenkillä ole nimeä? Jo vuoden 1988 muotilehti Burdan numerossa 11 (työohjeet s. 32) puhuttiin *jalkalenkeistä*. *Sukkahousujen* »historiallinen» määritelmä oudoksuttaa: '(pitkien sukkiensa sijasta käytettävä) puki-ne jossa sukkaosaan liittyy housumainen yläosa'.

Ankaraa vastarintaa herättäneen *saippuaopperan* määritelmä: 'tyhjänpäiväisen sentimentaalinen television sarjafilmi, elokuva tms.'. Samaisista ohjelmista on vielä s.v. *tykästyä* esimerkki: *Saippuaopperoihin tykästyneet suomalaiset*. Oudosti on määriteltä *stiletti*: eikö se ole nimenomaan ponnahtavateräinen veitsi eikä vain 'ohut kolmisärmäinen tikari; (lääkärin) pistoveitsi'? Tavattoman pitkän määritelmän on saanut *symmetria*, ja huomattavaa ensyklopedista sisältöä on tullut artikkeliin *unikeonpäivä*. PS:n toisessa osassa määritellään *liimapaperi* 'liimapintaiseksi paperi(nauha)ksi'. Määritelmä saattaa kätkeä sen, että paperi pitää kostuttaa, jotta se tarttuisi. Ehkä liimapaperin kostuttaminen on niin tunnusmerkistä, että PS määrittelee *teipinkin* samalta pohjalta: 'kostuttamatta tarttuva muovinen liimanauha tms.'. *Talousneuvos* ja *vuorineuvos* ovat arvonimiä, mutta PS:sta puuttuvat toiset merkitykset: 'neuvoksen arvonimen saanut henkilö'.

Olen jo sanakirjan ensimmäistä ja toista osaa arvioidessani puhunut liikanaisesta elatiivimääritelmien suosimisesta; huippu on s.v. *viikari*, joka selitetään »vars. kepposia tekevistä pojasta»; olisin rohkeasti sanonut 'kepposia tekevä poika' (onko tyttöviikareita?). PS:ssa *televisioväkivalta* on »televisio-ohjelmissa kuvattavasta väkivalta [käytettävä sana]», ei yksinkertaisesti 'televisio-ohjelmissa kuvattava väkivalta'. Uskon, että ainakin televisioväkivallan tutkijat pitävät sanaa määriteltävänä terminä.

Elatiivimääritelmä ei oikeastaan ole määritelmä, se on sanakirjantekijän tuntemus sanan epävarsinaisesta käytöstä. Rajaisin-kin elatiivimääritelmän sellaisiin tapauksiin kuin *voi*, jota käytetään myös »muista rasvoista t. levitteistä», eli niin kuin Carl-Erik Lundbladh sanoo sanakirjaoppaassaan: »Ordet *smör* används nämligen också om margarin, en användning som skulle kunna beskrivas som oegentlig» (1992: 24).

Erikoisalojen termit tuottavat yleissanakirjan tekijöille hankaluutta: minkä termin voidaan katsoa olevan alallaan niin keskeinen, että se pitäisi ottaa perussanakirjaan (joka mielestäni olisi voitu määritellä)? Vaikka vierassanoja harrastava voi hyvin päätellä, mitä *tanatologi* ja *tanatologia* merkitsevät, ihmettelen niiden mukanaoloa. Varmaan paperitekniikan termi *saanne* 'lajiteltaessa t. puhdistettaessa kelpuutettu aines' on alaa tunteville tuttu. Iskusanaa tai -lausetta merkitsevä englannin sana *slogan* ei juurikaan taida esiintyä PS:n tarjoamassa asussa *slogaani*. Kirjaimia *s*, *t*, *u* ym. ei ole otettu hakusanoiksi. Sitä omituisemmalta tuntuu, että kreikan aakkosia on hakusanoina: *sigma*, *tau* (erikoinen huomautus, että monikkoo käytetään vain nominatiivissa); *ypsilon* puuttuu. Kovin paljon ei myöskään määritelmä 'eräs kreikan aakkonen' kerro, jos ei mainita, mitä suomen aakkosista vieras kirjain vastaa.

On aina ehdonvallan asia luetella puuttuvia hakusanoja: *sivunvalmistus*, *styrokksi*, *työnsuunnittelija*. Kiinnostavampaa on katsoa kieleen juurrutettavia tai jo juurrutettuja uudissanoja: *selkäkoulu* (ehkäpä sellainen on Helsingin Selkä-Centerissä!), *taulutelevisio* 'televisio jossa kuvan muodostava komponentti on hyvin litteä', *tevateollisuus*, *tupo*, *tuotteistaa*, *vauvauinti*. Artikkelissa *seurustella* tarjotaan jälleen sanaa *asuinliitto*, vaikka *avoliitto* ei voitane enää syrjäyttää. Mukana ovat myös *taxfree*, *tie-break*, *topless* ja *trippi*. Sitkeä on *vakakuva*, jota

ei kukaan valokuvaaja ole tuntenut. Sanaa on käytetty *elokuvan* vastakohtana; se on kuitenkin yhtä epäonnistunut kuin *vanunkinäppäin*, jota aikoinaan tarjottiin *lankalaukaisimen* merkitykseen. *Stillkuva* määritellään 'liikkumattomaksi kuvaksi, vakakuvaksi'; sillä on ehkä myös merkitys 'pysäytyskuva', mutta ennen muuta se tarkoittaa elokuvien mainoskuvaa.

Käyttökelpoista verbiä *uutistaa* ei valittavasti ole otettu kirjaan; on vain pakinoitsija Ollin käyttämä verbi *uutisoida*, jonka asemesta suositellaan sanoja *välittää uutisia*, *välittää uutisena*, *toimittaa*, *muokata uutiseksi*, *ilmoittaa*, *tiedottaa*, *kirjoittaa* tms. Olli muuten käytti myös verbejä *lennättää*, *lennättöidä*, *sähkeistää* ja *tiedonanturoida*, mutta useimmin Eturientolan erikoisuuskirjeenvaihturi *uudisoi*.

Sanakirjojen lauseopillinen vajanaisuus tulee hyvin näkyviin *tulla*-verbin merkityksessä 22, jossa käsitellään kovin suppeasti tärkeä vaihtoehto *tuli tehdyksi* tai *tuli tehtyä paha virhe* kommentoimatta sen kummemmin tätä valinnaisuutta. Sanakirjalta ei voidakaan vaatia syntaktisia selvityksiä enempää kuin lauseopilta sanakirjallisia kuvauksia.

Sanakirjat ovat ihmisten työtä, vaikka ne monessa tapauksessa ovat myös koneiden tekemiä. Harvinainen aakkostusvirhekin löytyy: hakusanat *savulammas* ja *savulasi* ovat väärässä järjestyksessä. Virhe lieenee niin sanotusti koneen tekemä: kentästä voi löytyä haamuaakkostin! PS on siitä erikoinen sanakirja, että viimeisen osan lopussa ei ole oikaisuja eikä täydennyksiä. Olisi voitu täsmentää, käytetäänkö verbiä *häippäistä* vai esimerkissä olevaa *i:töntä* muotoa *häippästä*. Mainiolla tavalla nykyaika ilmenee PS:n kannesta ja suojaapäällisestä: *ö*-kirjain on jo digitaalinen.

Vaikka Perussanakirjaa on verrattu monesti Nykysuomen sanakirjaan, on muistettava leksikografian keskeinen periaate: jo-

kainen sanakirja perustuu siihen filosofiaan ja logiikkaan, joka syntyy ja muovautuu teosta toimitettaessa. Kunnollinen sanakirja on itsenäinen teos. ■

KALEVI KOUKKUNEN

Sokinsuontie 5 B 33, 02760 Espoo

LÄHDE

LUNDBLADH, CARL-ERIK 1992: *Handledning till Svenska Akademiens ordbok*. Lund.

KARJALA ON SAAMASSA KIELIATLAKSEN

Heikki Leskinen *Karjalan kielikartasto 1. Idän ja lännen sanastoeroja*. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 35. Jyväskylä 1992. 64 + [4] s. ISBN 951-680-218-4.

Esiteltävänä oleva teos on ulkoisesti vaatimaton, miltei luentomonisteen näköinen. Syntymässä on kuitenkin merkittävä jatko suomen tähänastisiin kielikartastoihin. Aloitan vuodesta 1926. Silloin oli kulunut jo 45 vuotta siitä kun saksalainen Georg Wenker oli julkaissut ensimmäiset Reininmaan murrekarttansa ja 37 vuotta siitäkin kun Kotikielen Seura hyväksyi E. N. Setälän ehdotuksen, että seuralle »hankittaisiin useampia karttoja, joihin jokainen saisi merkitä jonkin oman murteensa ominaisuuden». Juuri 1926 alettiin vihdoinkin julkaista saksan kieliatlasta, joka perustui Wenkerin valtavaan aineistoon. Sattumaa on, että samana vuonna Lauri Kettunen päätti yksin kiertää suomen koko kieli-alueen ja kartoittaa murteidemme luonteenomaiset erot sekä ryhtyi toimeen.

Merkkivuotia sen jälkeen:

1934 Lauri Hakulinen kysyi, eikö myös Sanakirjasäätiön vastaajistoa hyödyntäen olisi ryhdyttävä kartoittamaan tärkeitä kielellisiä ja etnologisia ilmiöitä.

1937 Sanakirjasäätiössä alkoi kansatieteellinen kartoitustyö. Sota katkaisi sen jo 1939.

1940 ilmestyi Kettusen murrekartasto. Teos käsitti 213 äänneopillista karttaa; mm. sanastokartat oli jouduttu jättämään pois. Tekijä lausui toiveenaan, että joskus ehkä ilmestyisi täydellinen murreatlas, »jota tämä yksinäisen ahertelijan aikaansaannos – – palvelee vain vaatimattomana esityönä».

1951 valmistui kansanperinnekomitean mietintö, ensimmäinen sodanjälkeinen ohjelma suomen kieltä, kansanperinnettä ja suomalaisen kirjallisuuden historiaa koskevista tutkimuksen perushankkeista. Murrekartastoa ei mainittu.

1959 Pertti Virtaranta muistutti, että murteidemme leksikaaliset erot ovat yhä vailla systemaattista kartoitusta, ja piti »valiotasoisien suomen murteiden sanastoaatlaksen» aikaansaamista yhtenä alan tärkeimmistä lähitavoitteista. Samana vuonna Béla Kálmán (*Verba docent* s. 68–76) esitteli